

HERKESİN HERKESE KARŞI SAVAŞI
Thomas Hobbes'tan Hareketle Barış Perspektifi Üzerine Düşünömler
(Toplum ve Siyaset Felsefesine Dair Bazı Temel Tezler)

Dođan Göçmen

Thomas Hobbes'un "bellum omnium contra omnes" ("Herkesin herkese karşı savaşı") kavramı, yeni ve modern çağda insanlık halini betimlemek için türetilmiş Latince bir özdeyiştir. Bu özdeyiş, Türkiye toplumunun yaşamını anlamak ve açıklamak için tahmin edilemeyecek kadar önemlidir. Bunu Yaşar Kemal en erken fark edenlerdendir. *Zira Demirciler Çarşısı Cinayeti* adlı romanında o, Anadolu'da kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmeye başlamasıyla ortaya çıkmaya başlayan modern insanı betimlerken kullanır bu özdeyişi. Ama romanda modern insan, sadece insanın değil, aynı zamanda doğanın da kurdu olarak betimlenir. Yazar ve şair Ataol Behramođlu da, birçoğumuzun tersine, en erken fark edenlerdendir bunu. Bu özdeyişi, bir şiirine başlık olarak bile seçmiştir -ki sanki bu, Nazım Hikmet'in Berkeley hakkındaki şiirini hatırlatır aynı zamanda.

Hobbes, Latince orijinalinde bu kavramı, daha çok bilinen *Leviathan* adlı eserinde kullanmaz. Orada daha çok farklı İngilizce çevirilerine rastlarız. Latince aslında bu kavram, onun *De Cive* (*Yurttaş Hakkında*) adlı eserinde kullanılır. Hobbes'un, insanın doğasını ve ilişkilerini betimlemek için (büyük olasılıkla kendisinin) türettiği bu özdeyişi nasıl yorumlayacağız? Büyük soru budur. Hobbes'un eserini yorumlayanlar genellikle onun bu özdeyişinden hareketle yapmış olduğu "itici" çıkarımsamaları ve devlete dair korku verici önermeleri üzerinde yoğunlaşırlar ve ona olur olmaz düşünceler ve duruşlar atfederler. Bu, Hobbes'un henüz yeterince anlaşılmadığına dair bir göstergedir.

Birkaç başlık hakkında küçük fakat önemli bazı düzeltmeler önereceğim ve bugünün siyaset felsefesini de ilgilendiren bazı temel tezler ileri süreceğim:

1. Her şeyden önce Hobbes gerçekçidir. Düşünceyi gerçekliğin aynası olarak alır. Düşüncede sunduğu, bize gerçekliğimize ilişkin bir ayna tutmayı amaçlar. Eğer Hobbes'un insanın doğasına ilişkin yapmış olduğu betimlemeler itici ise, bu öncelikle onun düşüncesinin ya da toplum ve devlet kuramının iticiliğinden kaynaklanmaz. Tersine, bu, onun düşüncede yansıttığı iticilik, gerçekliğimizin, teker teker her birimizin günlük hayatımızda verdiğimiz kararlarımızda karar verirken temel aldığımız ilkelerin iticiliğinden kaynaklanır aslında. Yani Hobbes'un toplum ve devlet kuramında yansıtmış olduğu iticilik ve devlete dair çıkarmış olduğu korku verici sonuçlar, gerçekliğimizin kendisinden, onun iticiliğinden ve korku verici olmasından kaynaklanmaktadır. Bu

durumda eleştirinin sivri ucunu Hobbes'a yöneltmek işin kolayına kaçmak anlamına gelir. Eğer Hobbes'un toplum ve devlet kuramında yansıttığını eleştirmek istiyorsak, gözümüzü öncelikle onun düşüncede kavrayıp yansıtmaya çalıştığı gerçekliğimize döndürmemiz gerekmektedir. Eğer öncelikle kuramsal düzeyde kalınmak isteniyorsa, işe onun başvurmuş olduğu geometrik ve mekanik yöntemin sınırlarını sorgulayarak başlamak gerekmektedir. Fakat unutmamak gerekir ki edimsel gerçekliğimiz gerçekten mekaniktir ve ikircikler (ya o ya bu) ilkesi üzerine kuruludur.

2. Hobbes, insanı ve toplumsal ilişkilerini betimlemek amacıyla “bellum omnium contra omnes” ilkesine başvururken, bunu insanın doğasına dayandırmış olması, bağlamdan koparıldığı ve onun düşüncede kavramaya çalıştığı gerçeklikle ilişkisi doğru kurulmadığı için, genellikle yanlış anlaşılır.

2a. Öncelikle hatırlanmalıdır ki, Hobbes, kendi toplum ve devlet kuramını, devletin kaynağını ve meşruiyetini bazı “doğüstü varlıklar”dan alan ilahi devlet ve toplum kuramlarına karşı geliştirmiştir. İlahi devlet kuramlarının hemen hepsi, Platon'un *Devlet (Politeia: Πολιτεία)* adlı diyalogunda devlet adamı ve toplum ilişkisini tanımlamak için önerdiği “çoban” karşılaştırmasını (analojisini), farklı biçimlerde işlevsel kılmaktan öte gidememiştir. Temel alınan analogiye göre, halk/toplum/insanlık, bir “sürüdür”. Bunun karşısında gücünü tanrıdan alan ve bu nedenle seçkin olan devlet adamı vardır. Devlet adamı (kral), bu özelliklerinden dolayı çoban olarak betimlenir. O halde, çobanın sürüyü gütmesi gerekir. Bu ödev ana tanrı tarafından verilmiştir. Bu nedenle kutsaldır bu görev. Tabi, sürü güdülür, gerekirse yenir de, satılır da. Kral, Thomas Aquinas'ın *Kıbrıs Kralının Kralığı Üzerinde* arzuladığı gibi, ‘iyi’ huylu da olsa, “adil” de olsa, sonunda ‘kötü’ huylu kraldan ya da “adil” olmayan kraldan farklı bir şey yapmayacaktır. Gerek sürünün bir bütün olarak, gerekse sürüyü oluşturan bireylerin (burada bireyden bahsedilebilirse tabi) çoban karşısında herhangi bir hak iddia etmesi mümkün değildir. Zira o, tasavvura göre, adı üstünde, sürüdür. Halka sürü denir ve böylelikle sürüye indirgenir.

2b. Hobbes'un toplum ve devlet kuramında bu sürü-çoban anlayışı tersine çevrilir. Onun önermiş olduğu toplum ve devlet kuramı, insanın doğasına ve ilişkilerine, yani son derece dünyevi bir objeye dayanır. Bundan böyle insanlığa, eğer insanlık ilişkilerini değiştirmek isterse, değişim için bir perspektif sunulmuştur. İnsan kendi kaderinin yaratıcısıdır. İnsanlığın içinde bulunduğu durumu değiştirmek gerekiyorsa, hüküm süren ilişkilerin niteliğini köklü bir şekilde yeniden sorgulama hakkına sahiptir. Hiçbir kurum, kişi ve ilişki, kutsal değildir. En azından Fransız devrimcilerinin 1789'da, Hobbes'un başlattığı toplum ve devlet kuramı geleneğinden hareketle bu sonucu çıkarmasını kimse engelleyemedi. Yapılan köklü siyasi değişimler onlar için bir insan hakkıydı.

3. Hobbes'un, devlet kuramına “bellum omnium contra omnes” ilkesini temel alması, genellikle o dönem yaşanan uzun savaşlara/iç savaşlara gönderme yapılarak açıklanır. Bu iddianın en ünlü temsilcisi, bugün Türkiye'de kutlanan faşist Nazi Almanyası'nın ideologlarından Carl Schmitt'ir. Bu yaklaşım son derece yüzeyseldir. (Bu noktada filozof ile salt ideolog birbirinden ayrılır. Örneğin Georg Lukacs'ın yaptığı gibi bir filozof da ideolog olabilir. Fakat filozofun ideolojisi, geçerli gerçeğin kıstaslarını yerine getirmek zorundadır. Salt ideolog, dayanmış olduğu toplumsal kesimlerin çıkarlarının basitçe özürçülüğünü yapandır). Elbette bir toplum ve devlet kuramcısı olarak Hobbes'un o dönem yaşanan savaşlardan/iç savaşlardan etkilenmediğini ileri sürmek büyük bir yanlış olur. Zira Hobbes, İngiltere'de yaşanan iç savaştan dolayı kaçıp Fransa'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Yani yaşanan savaşlar/iç savaşlar Hobbes'un hayatını birebir

etkilemiştir. Fakat Hobbes'un toplum ve devlet kuramının niteliğini ve kendisine temel edinmiş olduğu ilkeleri bunlara bakarak açıklamak, filozofun öğretisinin derinliğini küçümsemek olur ve bu filozofun bir kuram ortaya koyarken ne yaptığını anlamamak anlamına gelir.

4. Hobbes'un devlet kuramına temel edinmiş olduğu ilkeler ve hareket etmiş olduğu temel düşünceler bugüne kadar büyük tartışmalara neden oldu. Şimdi konuya dair açıklayıcı bir bakış formüle etmeye çalışacağım.

4a. Hobbes'un toplum ve devlet kuramına “bellum omnium contra omnes” ilkesini temel edinmesini, o dönemde yaşanan uzun savaflara ve/veya iç savaflara istinaden açıklamak neden son derece yüzeyseldir? Hobbes'un toplum ve devlet kuramının niteliğini ve temel edinmiş olduğu ilkeleri söz konusu savaflara gönderme yaparak açıklamak, neden filozofun öğretisinin derinliğini görmemek ya da küçümsemek olur? Bu, filozofun bir kuram ortaya koyarken ne yaptığını neden anlamamak anlamına gelir? Bunu belki de Hegel'in bir gözlemiyle açıklamak yerinde olabilir. Hegel'e göre filozof, çağını düşüncede kavrayan ve bunu bir kuram çerçevesinde bazı ilkelere hareketle, kategori ve kavramlara dayanarak sistematik olarak ortaya koyandır. Hobbes'un, eserlerinde ve mektuplarında toplum ve devlet kuramında tam da bunu yapmaya çalıştığına dair yeterince işaretler ve açıklamalar vardır.

4b. Hobbes'un, toplum ve devlet kuramını insan doğasına dayandırmakla, tarih üstü bir insan düşüncesinden hareketle tarih üstü bir toplum ve devlet anlayışı ortaya koymaya çalıştığı ileri sürülür. Schmitt'in yukarıda işaret ettiğim yüzeysel açıklaması gibi bu da en yaygın olan yüzeysel ve yanlış kanılardandır.

Hobbes, felsefi olarak Rönesans insanının ve öğretisinin (Hümanizm) geleneğini sürdürür. Rönesans Hümanizmi, dünyayı artık birtakım ilahi “varlıklara”, kuramlara, kavramlara ve kategorilere başvurarak açıklamak istememektedir. Rönesans ile birlikte insan, gözünü *yeniden* doğaya ve kendisine döndürmüştür. Rönesans ile birlikte insanın doğaya ve kendine geri dönmesi, bu bakımdan bir yerde Aristoteles'e geri dönüştür denebilir (Rönesans filozoflarının hemen hepsi Yeni Platoncu olsa bile). Hobbes'ta doğayı temsilen “cisim” (doğal ve yapay cisim) ve “insan doğası” kavramlarının felsefi sisteminin merkezde olmasının nedeni budur (ki toplum ve devlet kuramı tarihinde bu dünyevi yaklaşımı başlatan Machiavelli'dir). Fakat bu geri dönüş elbette Aristoteles'in açıkça ifade ettiği ve Platon'da daha çok gizli olan “doğuştan kölelik” düşüncesinin “doğal eşitlik” ilkesinden hareketle radikal bir eleştirisini de içerir –ki bu, tam da bu nedenle aynı zamanda antik çağın Aydınlanmacıları olan Sofistlere de geri dönüştür).

C. B. Macpherson'un gösterdiği gibi, Hobbes'un “bellum omnium contra omnes” ilkesini insanın doğasına dayandırması, ancak onu tarihsel olarak kavradığımız zaman bir anlam ifade etmektedir. Zira Hobbes, “bellum” (*savaş*) kavramını bütün rekabet ilişkilerini kapsayacak şekilde tasarlamaktadır –ki buna ilkesel olarak kimse karşı çıkmamıştır. Sadece bizzat sıcak savaş durumunun olması değil, aynı zamanda potansiyel olarak savaş durumunun olması da Hobbes'a göre savaş durumu kapsamına girer. Örneğin düzenli orduların varlığı, birbirleriyle savaşmalar bile, Hobbes açısından savaş durumunun oluşmuş olduğu anlamına gelmektedir. Aynı şekilde piyasalarda hüküm süren paraya pula, mala ve mülke dayalı bütün ilişkiler, güç ilişkileridir ve bu ilişkiler, savaş ilişkilerinin birer biçimidir –ki savaş kavramının bu geniş anlamı daha sonra belli başlı büyük filozoflar tarafından üstlenildi. Adam Smith, piyasa ilişkilerini betimlerken Hobbes'un bu ilkesini temel alır. Kant, para gücü ile savaş gücü arasında doğrudan bir ilişki bulunduğuna işaret

eder. Karl Marx, piyasa ilişkilerini (karşılıklı çıkar ilişkilerini) birer karşılıklı yadsıma (birbirini dışlayan yabancılar) ilişkisi olarak betimlerken yine Hobbes'un bu ifadesini temel almaktan geri durmaz.

5. O halde, Karl Marx'ın işaret ettiği gibi modern filozofların toplum ve devlet kurmalarının merkezinde iş gören “insan doğası” kavramı ile aynı zamanda burjuva toplumunda piyasada iş gören ve her türlü araca başvurarak diğer insanları alt etmeye çalışan insan tipi betimlenmektedir. Demek oluyor ki; “bellum omnium contra omnes” Hobbes tarafından bütün para pul, mal mülk ilişkilerinin ifadesi olan rekabeti betimlemek üzere geliştirilmiştir (Rekabet kavramı ile yarış kavramı birbirine karıştırılmamalıdır. Beriki dayanışmayı içerir, öbürü dışlar).

6. Hobbes; 17. yüzyılın ortalarında piyasa ilişkilerini ve artık iyice belirmeye başlayan burjuva toplumunu toplumsal ve siyasi kurumlarıyla kuramlaştırmaya çalışırken, bu topluma hükmedecek devleti, toplumun ortaya çıkardığı ve daha çıkaracağı güç potansiyelini de dikkate aldığı için “leviathan” olarak betimledi. Ve burjuva toplumunun yönetilebilir olması için leviathan'dan başka bir çıkış yolu göremediğini ileri sürdü. 17. yüzyılda durum öyle gözüküyordu. Hobbes'tan sonra gelen bütün toplum ve siyaset felsefesi tarihi, Hobbes'un burada ortaya attığı soruya yanıt arayışı tarihidir.

6a. Locke, özellikle *Hükümet Üzerine İkinci Deneme*'sinde bu arayışa yeni bir bakış getirmiştir. Locke'un Hobbes karşısında yeniliği, burjuva devletinin leviathan özelliğini yadsımasından kaynaklanmaz. Tersine, Locke da burjuva devletini, Hobbes gibi, yapılan toplum sözleşmesi (yasalar) çerçevesinde mutlak güç olarak kabul eder. Hobbes'tan sonra gelen diğer bütün filozoflar da devleti bir leviathan olarak kavramıştır. Zaten başka bir şey olması da mümkün değildir. Locke, devletin temel işlevi konusunda yapmış olduğu açıklamalarla da ilkesel olarak Hobbes'tan farklılaşmaz. Devletin ve yasaların temel işlevi, özel mülkiyetin muhafaza edilmesidir –ki Locke yaşamın ve aile kurumunun korunmasını, mülkiyet kurumunun korunmasıyla yakından ilişkilendirir. Öyle ki yaşamın korunması, mülkiyetin korunmasıdır ve mülkiyetin korunması, yaşamın ve ailenin korunmasıdır. Locke'un bu tartışmaya katkısı, ayrıntıya dair yapmış oldu yığınla düzeltmeyi, iyileştirmeyi bir tarafa bırakacak olursak, getirmiş olduğu iki yeni bakış açısı ile ilgilidir. Bir; bütün bireyler birbirleriyle yaptıkları toplum sözleşmesi ile idareci bir kurum (*leviathan*) oluşturup, toplumu kurmakla birlikte, aralarında çatışma olasılığını da içeren iki farklı güç odağı oluşturmuş oluyorlar. Locke'un tartışmaya getirmiş olduğu ikinci yenilik, bu duruma nasıl hâkim olunabileceğine dair düşünülmüş bir öneri ile ilgilidir. İki; bir güç yığını ve yoğunlaşması olan leviathan'ın toplum karşısında gücünün kontrol edebilmesi için, bazı yetkileri (yasama, yürütme ve yargı) biçimsel olarak anayasa (sözleşme) çerçevesinde işbölümü ilkesine dayalı olarak dağıtmak gerekmektedir. Bu siyaset felsefesi açısından büyük bir ilerlemedir.

6b. Bu geleneğe Montesquieu'nün asıl katkısı, Locke'u takiben “güçler ayrımını” tanımlamış, kavramlaştırmış ve gerekçelendirmiş olması değildir aslında. Onun özgün katkısı, Locke'un empirizmini, hak ettiği gibi, Locke'tan daha çok ciddiye alıp, toplum ve devlet tarihine uyarlamış olmasındadır. Montesquieu bu bakımdan *Yasaların Rubu*'nda bir yerde Machiavelli'ye geri dönerek toplumu doğada, kendine has toplumsal kurumları da olan, doğal bir varlık olarak betimler (Aristoteles'in etkisini hissetmemek mümkün değildir). Böylelikle o, siyaset felsefesi tarihinde toplum sözleşmeleri dönemini sonlandırmıştır. Bundan böyle toplum ve devlet felsefesi ancak gerçekçi ilkeler üzerinde kurulabilir. Bunu en çok hisseden toplum sözleşmecisi Rousseau'dur –ki

modern filozoflar arasında Rousseau, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kökeni ve Temelleri Denemesi*'nde toplum tarihini aynı zamanda bir doğa tarihi olarak anlatmayı ilk deneyenlerdendir.

7. Durum 19. yüzyılda artık iyice farklılaşmıştır. Burjuva toplumunun temel aktörleri bütün temel özellikleriyle tarih sahnesine çıkmıştır. Sınıf ilişkileri ve temel çıkar çatışmalarının eğilimi iyice belirginleşmiştir. Bir tarafta iktidardaki güçler diğer tarafta ezilen ve sömürülen sınıflar kendilerini iyice belli etmiştir. Bu durumda Hobbes'un sunduğu leviathan perspektifi üzerine yeniden düşünülmesi gerekiyordu. Ve düşünüldü de. Bu düşünüm Hegel'den sonra, onun *Hukuk Felsefesi*'nden ve *Mantık Bilimi*'nden hareketle vukuu buluyordu. Hegel'den sonra Hegel ile düşünmek demek, her şeyi oluşumu, varoluşu ve yokoluşu (oluşmuş-olan-yokolan-oluşan) içinde düşünmek demektir. Hobbes, leviathan'ı perspektif olarak sunsa da, bu öneriyi, yaşamın korunması ve toplumsal barışın sağlanması için yapmıştır. Böylelikle o, toplumsal yaşamın önkoşulunu ve anlamını da tanımlamıştır. Toplumsal yaşamın önkoşulu, toplumsal barışın tesis edilmesidir. Bunun nasıl yapılabileceği konusunda özgürlükçü siyaset felsefesi bugün Hobbes'tan çok farklı düşünmeye başlamıştır. Toplumsal ortak yaşamın anlamı ise, kavramın geniş anlamında yaşamı korumak ve mümkün kılmaktır. 19. yüzyılda Hobbes'un analizi ve sunduğu leviathan perspektifi üzerine en başta yeniden düşünenler, Karl Marx ve Friedrich Nietzsche'dir.

7a. Nietzsche (bu arada özgürlük kuramcısı ve kahramanı olarak kutlanan sömürgeciliği onaylamış John Stuart Mill de) doğrudan demokrasiye yani halk demokrasisine karşıdır. Ona göre halk, aristokratlar tarafından ancak yönetilmek yani güdülmek için vardır. Yönetmek için değil. Bu nedenle doğrudan demokrasiyi kurmayı amaçlayan *Paris Kömünü*, Nietzsche için korkulu bir rüyadır. Nietzsche halka karşı düşünsel saldırısını 1848'den sonra adım adım hazırladı ve radikalleştirdi. Aynı dönemde halk demokrasisine (*popüler demokrasi*) karşı, Mill, *Yararlılık* ve *Temsili Demokrasi* yazılarını kaleme alır. Mill'in, halkı düzene bağlayabilmek için, biriken zenginlikten (özellikle sömürgelerden elde edilen mülkten) ona pay verilmesini önerir. Nietzsche daha çok muhafazakârdır. Ona göre "baldırı çıplakların" ve "çapulcuların" iktidara yükselişinin engellenmesi için tek seçenek vardır: leviathan. Bundan böyle leviathan'ın anlamı tamamıyla değişmiştir. Heidegger'in özgürlük ve kurtuluş perspektifi sunduğu ileri sürülen (Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'ne karşı kaleme alınmış) *Varlık ve Zaman*'ında saklı olan devlet düşüncesi de ilkesel olarak bu Nietzscheci anlamda leviathan'dır ve yukarıdan aşağıya hâkim sınıflar adına topluma karşı sürekli savaş ilkesi üzerine kuruludur.

7b. Hem leviathan'ın diktatörlük olarak betimlenmesi hem de perspektifsel olarak yaşamın korunması ve toplumsal barışın sağlanması konusunda Marx, Hobbes ile aynı düşünür. Aralarındaki ayrım kendisini, toplumsal barışın nasıl sağlanacağı konusunda belli eder. Marx, Hobbes'tan farklı olarak, kurum olarak leviathan'ın, sınıfsal çıkar çatışmalarının yaşandığı sınıflı toplumlarda ancak sınıf diktatörlüğünü temsil edebileceğinden hareket eder. Marx bu konuda ilkesel olarak Nietzsche ile aynı fikirdedir. Aralarındaki ilkesel ayrım, bu diktatörlük karşısında takınılan tavırdan kaynaklanır ki, bu onları perspektifsel olarak da birbirine zıt, birbirine düşman duruşlara götürür. Nietzsche, Hobbes'un betimlediği ve içinden çıkmak istediği sürekli savaş durumunu, sınıf savaşları olarak ebedileştirmek ister. Bu nedenle hâkim sınıfın yanında yer alır. Nietzsche'nin değişim kuramı, 'her şeyin olduğu gibi kalması için her şeyin değiştirilmesi' ilkesine dayanır: muhafaza etmek için değiştirmek. Buna karşın Marx, Hobbes'un betimlediği ve içinden çıkmak istediği sürekli savaşın kökünün kazanması ve böylelikle son bulması için, sınıf ilişkilerinin ve çatışmalarının da temelini oluşturan ve karşılıklı yadsıma ilkesine dayanan piyasa ilişkilerinin

yerine dayanışma ilkesine dayalı toplum ilişkilerinin kurulabilmesinin önkoşulları üzerine yeniden düşünür. Marx'ın amacı, sürekli savaşın yerine sürekli barışın (*ebedi barışın*) tesis edilmesi için gerekli kuramsal perspektifin sunulabilmesidir. Bu nedenle *Grundrisse*'de "karşılıklı yadsıma" (*gegenseitige Negation*) başlığı altında işlediği bu konu, *Das Kapital*'in meta analizi ve eleştirisinin yapıldığı birinci bölümün konusudur. Yani konu, sermaye analizinde ve eleştirisinde en başa alınmıştır. Burada Marx, kendisini Kant da dâhil klasik felsefenin devamacısı olarak belli eder. Zira sosyalizm, akıl ve ahlak ilkesi üzerine kurulması gereken bir toplum olarak sunulur. Nietzsche, bu geleneğin yıkıcılığına soyunmuştur. Marx'ın sınıf kuramı ve iktidar perspektifi bu bağlamda ve bu açıdan bakılabildiği oranda bir anlam ifade edebilir. Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde iktidar perspektifini özgürlük perspektifiyle birleştirmiş olması bir rastlantı değildir.

Sonuç olarak; 20. yüzyıl toplum ve siyaset felsefesi Marx ve Nietzsche arasında karar verme yüzyılıydı. İster akademiye dâhil olsun ister akademinin dışında vukuu bulsun; bütün 20. yüzyıl felsefesi bu iki zıt duruş arasında gidip gelme tarihidir: mevcut olan, bütün araçlara başvurup muhafaza mı edilecek yoksa iyi temellendirilmiş bir gerçek ve gerçeklik teorisinden hareketle köklü olarak dönüştürülecek mi? Bu ikilemi en çok hissedenler, aslında bu çatışmanın dışında olduğunu ileri sürenlerdir. Michel Foucault, felsefe tarihini, Hegel'den sonra Nietzsche ile devam ettirir. Frankfurt Okulu, neredeyse ta başından beri, özellikle Nietzsche'nin etkisinde, misyonunu Marksizmi "eleştirel teori"ye dönüştürmekte görmüştür. Bunu Habermas "evcilleştirme" olarak tanımlıyordu. Hannah Arendt, muhafazakâr bir Aristoteles yorumu üzerinden ve Heidegger aracılığıyla edindiği Nietzsche ile devam ettirirken modern felsefe tarihini; Lenin, Rosa Luxemburg ve Antonio Gramsci, Hegel'den sonra felsefe tarihini Marx ile devam ettirir.

21. yüzyılda da durum çok farklı değildir. Bu büyük yarılma bugün de devam etmektedir. Çağımızda da toplum ve siyaset felsefesi, topluma kalıcı bir barış perspektifi mi yoksa sürekli savaş perspektifi mi sunmak istediğine, yani Marx ile Nietzsche arasında kimi (ve neyi) tercih ettiğine karar vererek başlamak zorundadır işe. Savaş mı?, barış mı? Fakat verilecek karar, bugün artık insanlığın geleceği hakkında gerçekten "to be or not to be?" (*olmak mı yoksa olmamak mı?*) kararı olacaktır.